

SENTIMENTE AUTENTICE ȘI FIINȚĂ INTEGRALĂ LA JOHN STUART MILL

IONUȚ RĂDUICĂ

Universitatea din Craiova, Facultatea de Științe Sociale

Abstract. The main hypothesis is that feelings and emotions play a particularly significant role in the life of the individual and in that of society. The free man possesses qualitative feelings and emotions, being useful both to him and to his fellow beings. In this paper, we will analyze the opposition between the individual and society; the “practical principle” of human action; the society, and what its “qualities” are. The main question concerns how we design a non-conflictual society with individuals, given that the latter act rationally in a broad sense, often superficially, while also using positive social tendencies. Thus, we will investigate the social and individual utility of feelings, in order to ultimately interpret the relationship between the complete being and feelings, on the one hand, and the integral being and society, on the other hand. We will conclude that feelings and emotions are an effect and not a cause of the authenticity of the human being. Therefore, we consider Mill’s solution, which understands freedom as the cause of the authenticity and utility of feelings and emotions, to be well-founded.

Keywords: John Stuart Mill; feelings; emotions; individual; society; utility.

INTRODUCERE

Sentimentele și emoțiile au fost tratate de filosofi, de-a lungul unei bune părți a modernității, ca resturi ale vieții raționale, „poziționate” în penumbra intelectului, întrucât o atare recunoaștere a unui statut mai înalt al lor ar fi amenințat proiectul rațiunii în sens iluminist. Cu toate acestea, importanți filosofi din secolul al XIX-lea, precum Nietzsche, Schopenhauer sau Kierkegaard, au susținut valoarea lor estetică, morală sau rațională. John Stuart Mill este cel mai puternic susținător al emoțiilor și sentimentelor, din seria acestor mari gânditori, mai ales grație lucrării sale centrale, *On Liberty*, unde filosoful englez condiționează viața liberă a individului, atât de prezența, cât și de calitatea acestora.

Publicat în 1859, *On Liberty* este probabil cea mai faimoasă lucrare din istoria liberalismului. Cartea nu conține doar teoria filosofului englez despre libertatea politică, ci și viziunea utilitaristă a acestuia, concepția asupra guvernării și cea a relațiilor interumane. Lucrarea este de o profunzime remarcabilă, multe dintre ideile lui Mill sunt folosite și astăzi, atât în ce privește ideologia liberală, cât și observațiile de mare finețe din sfera psihologiei, filosofiei sau chiar a teologiei.

Cartea este dominată de ideea că libertatea, în primul rând politică, este specifică unei ființe complete, cu diverse calități, cu experiență, eroare și șansa corectării greșelii, filosoful englez luând totodată în calcul tendința spre subiectivitate,

limitele acțiunii sau ale contextului, care prevalează adesea în situații concrete. Din acest *modus vivendi* nu pot lipsi emoțiile și sentimentele. Cum regimul libertății individului, justificat politic, juridic sau moral, este cheia întregului eseu, multiplele fire ideatice ale lui se întrepătrund cu discuția despre sentimente, emoții, stări subiective sau „simțăminte” accidentale sau nu, centrale sau periferice.

Ipoteza principală pe care o avansăm aici este că sentimentele și emoțiile joacă un rol deosebit de mare în viața individului și în cea a societății, conform concepției lui Mill. Omul liber posedă sentimente și emoții calitative, pe care le folosește pentru a se dezvolta pe sine sau pentru a-și atinge scopurile, fiind utile atât lui, cât și semenilor. Indiferent dacă absența sentimentelor sau a emoțiilor bune și utile este cauză sau efect, individul care nu le posedă este incomplet, iar destinul său decade sub lepedea tiraniei, unde nu există împlinire, fericire sau sens.

În această lucrare, vom folosi conceptele de sentiment și emoție în sensul lor general, ca stări și pasiuni ale minții, ce nu intră în spectrul și atenției rațiunii, în sens tare, tot așa cum credem că le utilizează și Mill. Când un suporter al unei echipe de fotbal trăiește emoția meciului, în el se manifestă sentimente de entuziasm care sunt raționale în mod marginal. Mill va lupta pentru recunoașterea statutului major al sentimentelor și emoțiilor, în ciuda rolului lor periferic rațional, într-o ființă cu adevărat liberă, pornind de la sensul politic al acestei libertăți.

Pentru a înțelege modul în care emoțiile și sentimentele sunt pivoți importanți ai individului liber, este nevoie să privim, mai întâi, termenii majori ai lucrării lui Mill și întrebările sale principale.

Prima chestiune se referă la tensiunea și opoziția dintre individ și societate, acolo unde lipsește libertatea politică în sensul lui Mill. Aceștia din urmă nu sunt congruenți în toate cazurile. Personalitatea și subiectivitatea umană, precum și domeniul lor de aplicare, sfera privată, separă individul de restul semenilor. În termeni de putere netă, societatea este cu mult mai puternică decât un tiran înspăimântător, astfel că individul se impune a fi apărat de această presiune. Prin intermediul „tiraniei majorității” asupra sferei private se manifestă un control atât de puternic, încât cu greu individul mai poate să fie liber în adevăratul sens:

Mai e nevoie de apărare și împotriva tiraniei părerilor curente și simțămintelor predominante ale obștei; împotriva îndemnelor obștei de a-și impune – prin altfel de mijloace decât pedepsele din cod – propriile ei idei și practici, ca norme de conduită chiar pe seama acelor care li se împotrivesc; tendința obștei de a pune cătușe propășirii și dezvoltării oricărei individualități care nu este în armonie cu căile spre care vrea să se îndrepte obștea; și chiar de-a stăvilii formarea unor asemenea individualități, de vreme ce se tinde ca toate caracterele să fie constrânse să se conformeze modelelor impuse de obște¹.

Adesea, despotismul majorității se manifestă prin sentimente și emoții. Folosindu-le pe acestea din urmă, este mai simplu și mai comod ca tirania majorității să impună viziuni: „Atâta timp cât există sentimente, acestea ridică mereu ziduri de

¹ John Stuart Mill, *Despre libertate*, trad. Adrian-Paul Iliescu, București, Humanitas, 2005, pp. 34–35.

apărare în jurul argumentelor”². Cu toate că aproape nimeni nu contestă relația constructivă individ–societate, totuși în practică rar vom găsi „acomodarea potrivită între independența individuală și îndrumarea socială”³. Acest echilibru se va produce doar în contextul libertății individului.

Modul de formare a gândirii și acțiunii omenești nu se poate baza, susține Mill, pe teoria idealistă kantiană a subiectivității omenești, căci presupuziția rațiunii pure este o ficțiune, după cum o arată legile morale existente. Lucrurile observabile în practică ne indică mult mai multă superficialitate în mentalitatea popoarelor, unde „regulile în vigoare la fiecare popor îi par acestuia evidente în ele însele și de la sine justificate”⁴. Societatea consideră doar faptele obișnuite ca fiind firești, iar mijlocul prin care maximele intră în gândirea comună aparține emoțiilor și sentimentelor: „Principiul practic ce îi călăuzește către opiniile pe care le au ei asupra reglementării conduitei umane este sentimentul”⁵.

A doua chestiune urmărită de Mill, importantă pentru studiul nostru, este, așadar, cea a „principiului practic” al acțiunii omenești, care ne arată modul marginal rațional prin care indivizii aleg să motiveze și să întemeieze acțiunea lor, invers decât a susținut Kant. De aceea, spune Mill, raționalitatea actelor este dată de „influența magică a obișnuinței”, iar rezultatul ei este justificarea *per se*, fără chestionare sceptică și fără a explicita vreun temei. Fiind slab rațională, obișnuința rezonază cu sentimentele și emoțiile de conjunctură.

Aspectul cu adevărat uluitor aici este încadrarea fundamentelor judecății și a temeiurilor acțiunilor drept „simțăminte”. Omul în carne și oase judecă propria acțiune folosindu-se atât de asocieri mentale cu alți indivizi (adesea etalon), de un fel de sentimentalism eterogen (un flux de sentimente morale, estetice), cât și de diverse rațiuni particulare, adică de interesul privat și de obiectivele sale specifice. În toate aceste cazuri, imboldul către acțiune nu este de tipul subiectivității universale, ci e dat de sentimente practice dominante în relație cu rațiunea particulară, prejudecățile, superstițiile, înclinațiile sociale/antisociale sau cu varii vicii personale (invidie, aroganță etc.). Ca un exemplu, interacțiunile sociale clișeizate din trecut ne arată că acestea validau pecetea sentimentală a diverselor grupuri umane, nu varietatea umană și emoțională a indivizilor:

Raporturile morale dintre spartani și iloți, dintre plantatori și negri, dintre principii și supușii lor, dintre nobili și vulg, ca și cele dintre bărbați și femei au fost, în cea mai mare parte, creația intereselor și sentimentelor de clasă; iar sentimentele ce iau naștere astfel acționează, la rândul lor, asupra simțămintelor morale ale membrilor clasei dominante în cadrul relațiilor dintre ei⁶.

Chiar dacă sentimentele joacă un rol major în construcția mentală a acțiunii, Mill adaugă acestui fapt istoric condiția eliberării de sub jugul tiraniei politice sau a

---

² *Supunerea femeilor*, trad. Cristina Dumitru, Florești, Limes, 2013, p. 24.

³ J. St. Mill, *Despre libertate*, p. 49.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 50.

⁶ *Ibidem*, p. 51.

celeia a majorității. Fără libertate, rolul major al sentimentelor ne arată doar imitația răului și cantonarea în erorile trecutului. Lucrurile s-ar schimba dacă rolul sentimentelor ar fi major într-un om cu adevărat liber.

Revenind la ideea principală, Mill ne spune că, deseori, nu există un strat profund în construcția judecăților morale sau estetice, ci doar o sferă cuprinzătoare de reprezentări emoționale, frustrări, plăcere, simpatii, antipatii, care constituie sau justifică deciziile în raporturile private și publice, pe verticală și orizontală. Mai mult decât atât, Mill include, între factorii importanți care generează conduite, și „ploconirea oamenilor în fața presupuselor preferințe și aversiuni ale stăpânilor lor laici sau ale zeilor lor”⁷, cu toate că „jugul este umilitor pentru toți”⁸. În sinteză, atitudinea față de autoritatea-model reprezintă preferința și înclinația comună față de sentimentul acesteia. În ciuda caracterului colectivist-imitativ prin care oamenii se raportează la autoritate, relația cu sentimentele „centrale” poate oricând genera și repulsie față de model, după cum se poate observa în istorie (trădări, revolte, ură față de „superiori”). Acest lucru ne arată că schimbarea este posibilă chiar și în tiranie, cu toate că se întâmplă mai rar acest lucru.

O a treia problemă din eseul său se referă la întrebarea ce anume este societatea și care sunt „proprietățile” ei. Filosoful englez analizează unele inflexiuni dobândite istoric pe care le au oamenii în ei înșiși sau se găsesc în „natura” interacțiunii sociale și chiar în cea a istoriei⁹. Pentru a evita orice confuzie, noi le vom numi tendințe, și nu legi ale intelectului, societății sau istoriei. Generalizările aici nu sunt ideale, dar sunt necesare pentru a ne face o imagine realistă despre societate.

Una dintre tendințele sociale importante, piatră de temelie a liberalismului în general, se referă la cooperarea socială spontană, care articulează mințile omenești chiar înainte de a trece la fapte exterioare. Cooperarea este evidențiată de Mill mai ales în privința formării opiniilor și gândirii, în general. De pildă, această tendință este folosită în căutarea dovezilor pro și contra unui enunț: „Credințele cele mai îndreptățite nu au la baza lor nici o altă cheazășie decât invitația permanentă, adresată întregii lumi, de a dovedi că sunt nefondate”¹⁰. O altă tendință socială, observabilă la nivelul istoriei, este prevalența unor emoții și sentimente. Nu întâmplător, adevărul și falsitatea sunt însoțite de zel și sentimente asemănătoare. Oamenii le apără cu aceeași tărie, de aceea neadevărul învinge uneori. Cu toate acestea, oamenii vor avea de optat între avantajele adevărului și „intoleranța noastră socială” față de acesta¹¹. Important este, însă, faptul că, atât în privința cooperării în formarea opiniilor, cât și în reprezentarea populară a curentelor de idei, sentimentele și emoțiile sunt prezente și, într-un sens, active.

⁷ *Ibidem*.

⁸ J. St. Mill, *Supunerea femeilor*, p. 35.

⁹ Sintagma „natură umană” trebuie luată cu multă precauție sau înțeleasă într-un sens larg, după cum arată și următorul fragment: „Istoria, care acum este mult mai bine înțeleasă decât înainte, ne mai învață ceva, chiar și numai demonstrând cât de supusă este natura umană influențelor externe, și cât de variabile sunt aceste manifestări ale sale care se presupune că sunt universale și uniforme” (J. St. Mill, *Supunerea femeilor*, p. 50).

¹⁰ J. St. Mill, *Despre libertate*, ed. cit., p. 71.

¹¹ *Ibidem*, pp. 82–83.

Sentimentele comune (sociale), deși nu sunt funcții ale istoriei, Mill opunându-se metafizicii istoriei, domină prezentul și conturează atitudinile generale și chiar spiritul epocii, aproape într-un sens legic. Uneori, se poate ivi prilejul ca sentimentele să inhibe atitudini (frica de erezie, teama de a fi împotriva cutumelor dominante) sau se poate întâmpla ca sentimentele pozitive, în „absența oricărei acțiuni neplăcute de amendare sau întemnițare a cuiva”¹², să nu ducă la corecția greșelilor, iar opiniile dominante să fie acceptate în continuare. Aprobarea erorilor trecutului în astfel de climat convenabil societății are efecte teribile: „prețul plătit pentru acest gen de pacificare intelectuală este sacrificarea întregului curaj moral al spiritului uman”¹³.

Am văzut până acum că individul și societatea sunt contrari, de regulă în tiranie. Protejarea individului trebuie practică tot timpul. Aceasta înseamnă salvagardarea emoțiilor și sentimentelor active și pozitive într-un om liber. Apoi, am reținut că principiul practic de acțiune este unul periferic rațional (antikantian), oamenii fiind raționali într-un sens larg, și am observat că există unele tendințe sociale (cooperare voluntară, prevalența sentimentelor în societate). În toate aceste chestiuni, sentimentele joacă un rol major, însă adesea semnificativ negativ. Am ajuns la un punct în cercetarea noastră în care ne întrebăm dacă este posibil să avem o societate neconflictuală cu indivizii, în condițiile în care aceștia din urmă acționează rațional în sens larg, adesea superficial, folosindu-se totodată de tendințele sociale pozitive, enunțate mai sus. Termenul de legătură între aceste chestiuni și posibila soluție salvatoare sunt demonstrarea utilității sociale și individuale a emoțiilor și sentimentelor.

UTILITATEA SENTIMENTELOR

Utilitatea socială nu este o lege istorică sau antropologică, ci o tendință, al cărui sens se poate schimba în timp: „Utilitatea unei opinii este ea însăși o chestiune de opinie: contestabilă, discutabilă și necesitând dezbateri în aceeași măsură ca și opinia însăși”¹⁴. Cu toate că oamenii confundă adevărul cu utilitatea, în realitate, suprapunerea lor este numai parțială¹⁵. Însă această suprapunere parțială este adesea suficientă pentru a înclina balanța către anumite acte.

Sentimentele și emoțiile sociale sunt puternice în relație cu mințile particulare, ele blochează sau fluidizează fluxul de idei, opinii, principii intelectuale și morale sau chiar practicile uzuale. Dar corectarea erorii prezintă o utilitate generală mai mare decât perpetuarea acesteia, căci toată lumea are de câștigat. Într-un context

---

¹² *Ibidem*, p. 88.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 73.

¹⁵ Mill va publica în 1861 o altă lucrare celebră, *Utilitarianism*, unde va accentua caracterul utilitarist al judecăților și acțiunilor. În acest sens, următorul pasaj foarte popular este contrastant cu *On Liberty*: „Concepția care acceptă ca fundament al moralei Utilitatea sau Principiul Celei Mai Mari Fericiri (*The Greatest Happiness Principle*) susține că acțiunile sunt corecte (*right*) în măsura în care tind să promoveze fericirea și sunt incorecte (*wrong*) în măsura în care tind să producă inversul fericirii” (John Stuart Mill, *Utilitarismul*, trad. Valentin Mureșan, București, Alternative, 1994, p. 18).

fluid prin prisma circulației ideilor, oamenii obișnuiți pot atinge potențialul minții lor, în timp ce geniile se pot manifesta și în perioade de „sclavie spirituală”. Astfel, binele cel mai mare e atins de realizarea utilității generale a corectării ideilor greșite.

Emulația de idei se produce în contextul disputelor și empatiilor, în sens emoțional, cu varii idei. Chiar și dogmele certe trebuie chestionate, inclusiv cele adoptate spontan de semeni. Discutarea veridicității paradigmatelor înseamnă uneori înțelegerea mai bună a temeiurilor, inclusiv de către fondatorii lor: „Cine cunoaște numai propriul punct de vedere asupra chestiunii în cauză cunoaște puțin lucru”¹⁶. Paradigmele au nevoie, în plus, și de sentimente, de „urme în conștiință” și experimentare personală, altminteri, colecțiile de adevăruri devin ereditare, sunt preluate de adepți de ocazie, apatici, care nu trec niciodată dincolo de suprafața literei. Deși dogmele respective sunt moarte, ele sunt transmise mai departe, asigurând sentimente de confort și siguranță, într-o oarecare măsură¹⁷. În ciuda utilității sentimentelor care însoțesc adevărul, multe curente istorice preferă erorile.

Critica avansată de Mill împotriva conformismului este mult mai importantă decât pare la o primă vedere, deoarece cei motivați din exterior „nu au nici un simțământ apt să treacă dincolo de cuvinte pentru a atinge lucrurile pe care ele le semnifică”¹⁸. Conformismul de diverse grade sau chiar cel radical nu reprezintă o dovadă a puterii voinței sau a rațiunii indivizilor, ci, dimpotrivă, indică absența acestora din urmă, de aceea „hotărârea” de a urma norma se aplică în mod extrinsec, formal, fără a crede în ea. Voința și puterea de judecată folosite în scopuri exterioare, fără toate laturile ființei omenești și ale acțiunii, nivelează întreaga diversitate socială, iar „caracterele cât de cât puternice prin firea lor se transformă în caractere ce nu sunt decât tradiționaliste”¹⁹. Mill nu consideră că viața religioasă ar trebui privită, în generalitatea sa socială, la bază, ca un imbold mistic și act conformist, ci ca fiind rezultatul organizării sociale a grupului (în special, grup mic, sectă etc.), care admite și chiar încurajează discuția și schimbul de idei. De aici și schimbul de patos, în particular, și sentimente în general.

Așa cum am spus mai sus, un al doilea motiv pentru care emoțiile sunt vii în comunități organice este experiența, care îl face să trăiască un înțeles al înțelepciunii „așa cum îl simte acum”. Experiența nu este o opțiune, într-un sens, ci face parte din natura umană, căci „există multe adevăruri al căror înțeles *nu poate* fi cuprins pe deplin înainte ca propria experiență să și-l fi dezvăluit”²⁰.

Cu toate că au înțeles utilitatea ideilor, curente istorice au urmat alt făgaș. Acolo unde schimbul de idei are o tradiție mai lungă, se întâmplă ca adevărurile admise să îngusteze preferința pentru dialog, iar în timp diversitatea de opinii deschise să scadă. De exemplu, maieutica socratică sau disputele scolastice medievale, deși sunt foarte bune ca metode de căutare a adevărului, au fost abandonate, „actualele moduri de educație nu cuprind nimic în stare să înlocuiască”²¹ aceste

¹⁶ J. St. Mill, *Despre libertate*, pp. 93–94.

¹⁷ *Ibidem*, p. 101.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 141.

²⁰ *Ibidem*, p. 103.

²¹ *Ibidem*, p. 105.

tehnici. Cum diversitatea opiniilor este, în practică, amenințată de opinia dominantă, experiența și alte calități omenești par a se suspenda cu totul. De aceea, cum Mill observă, diverse confesiuni au operat „noi adăugiri, potrivite cu propriul specific și propriile înclinații”²². Acest lucru înseamnă că moralitatea în cauză, în sensul de seturi de *principia*, este „incompletă și unilaterală”.

Diversitatea opiniilor nu ne asigură de combaterea erorii, ci doar face posibilă această corecție: „Căci răul cel mai mare rezidă nu în conflictul violent dintre diferitele părți ale adevărului, ci în suprimarea pe tăcute a jumătate din adevăr; atunci când lumea este obligată să asculte ambele părți rămâne totdeauna o speranță”²³. Miza adaptării la noi provocări ideatice nu rezidă doar în intelect în sens cognitiv, ci și în includerea sentimentelor și emoțiilor în acțiune sau în justificarea ei, intelectul și sentimentele girând împreună o „stare mentală bună”, utilă fiecărui „posesor” în parte.

Cu toate avantajele și utilitatea pozitivă a sentimentelor și emoțiilor, ca și a rațiunii în sens profund, indivizii refuză să se folosească de acestea. Rațiunea particulară, folosită în situațiile concrete ale individului, nu observă că o opinie respinsă din principiu, fără să fie analizată, poate să conțină un mare adevăr, preferând, în schimb, prejudecata infailibilității; de asemenea, o opinie respinsă, cu un minimum de adevăr, este o pierdere uriașă, mai ales că teza opusă, în numele căreia se face repudierea, are nevoie de dispute constructive²⁴. Mai mult decât atât, o ființă care doar imită, în ciuda faptului că nu găsește suficiente motive pentru care să creadă în diverse idei sau acestea pur și simplu sunt potrivnice sentimentelor proprii, va acționa cu jumătate de măsură și va deprecia facultățile sale mintale. De aceea, utilitatea sentimentelor care vin pe filiera socială a vieții noastre nu este suficient de evidentă pentru cei mai mulți oameni. Putem să aderăm la acestea, fără convingere, din conformism, însă niciodată sentimentele și emoțiile nu vor fi autentice și nici „ale noastre”. Cheia rămâne individul liber, însă care sunt condițiile libertății sale reale?

SENTIMENTE MAJORE ȘI FIINȚĂ COMPLETĂ

Am ajuns cu discuția noastră la ultima problemă, cea mai importantă: ce înseamnă ființă completă și sentiment autentic? O definiție a omului găsim în următorul paragraf: „Natura umană nu este o mașină care să fie construită după un model și pusă să facă exact lucrul care i-a fost prescris, ci un arbore ce trebuie să crească și să se dezvolte sub toate aspectele, conform tendinței forțelor lăuntrice care fac din el un lucru viu”²⁵. După cum nu există un model al structurii interioare, nu avem niciunul al sensului. Omul este autentic numai dacă, folosindu-și integral calitățile, găsește soluții noi, utile în contextul său concret. Mill accentuează în

---

²² *Ibidem*, p. 111.

²³ *Ibidem*, p. 115.

²⁴ *Ibidem*, p. 116.

²⁵ *Ibidem*, p. 125.

diverse locuri ideea de facultăți complete, care nu sunt exersate prin imitație și nici prin conflict cu judecata, sentimentele și caracterul propriu.

Dinamica, dar și natura unei acțiuni omeneste autentice, arată că temeiul și efectul (actul) sunt interconectate, dar au și calități specifice:

El [individul – n.n.] trebuie să-și folosească spiritul de observație pentru a vedea, raționamentul și judecata pentru a prevedea, capacitatea de acțiune pentru a aduna materialul necesar deciziei, discernământul pentru a lua hotărâre, iar odată ce s-a hotărât, fermitatea și autocontrolul pentru a-și respecta hotărârea luată. El face apel la aceste calități și le exersează exact în măsura în care conduita sa este determinată de propria judecată și de propriile simțăminte²⁶.

Individul complet nu caută prescripții universale ale acțiunii și nici scuze ale eșecului, ci mecanisme personale prin care să învețe din propriile erori, pentru a nu le repeta. Deși se poate admite măcar parțial că „felul cum gândim trebuie să fie felul nostru propriu”, sentimentele și emoțiile sunt mult mai sceptic considerate de opinia populară: „nu există și o disponibilitate asemănătoare pentru a admite că dorințele și impulsurile trebuie, și ele, să fie ale noastre proprii”²⁷. Și totuși, nicio ființă omenescă nu este completă fără emoții și sentimente, astfel că „dorințele și impulsurile fac parte dintr-o ființă umană desăvârșită”²⁸.

O ființă omenească deplină este formată atât din gândire (rațiune), cât și din sentimente și emoții. Când acestea din urmă sunt puternice, poartă numele de impulsuri și dorințe. Buna lor coexistență rezidă în echilibrul lor. Pe de altă parte, impulsurile pot fi pozitive (adaptate rațional la diversele sale situații) sau negative (fără asistența rațiunii, atitudini naturale fruste). Ambele tipuri de impulsuri sunt „doar un nume pentru energie”, iar aceasta din urmă este benefică individului și societății: „o fire energetică poate face totdeauna mai mult bine decât una indolentă și apatică”²⁹. O dovadă că energia negativă (impulsurile negative) poate fi ușor convertibilă într-una pozitivă o reprezintă faptul că posesorii ei au adesea „cele mai puternice simțăminte cultivate”. Virtuțile personale, precum autocontrolul, sunt exigențe ale individului impulsiv negativ. Mai departe, înțelegem că indivizii „au caracter”, atunci când dețin sentimente, dorințe și impulsuri personale; sau „au caracter puternic” când aceste calități sunt asociate unei voințe puternice³⁰. În acest sens, individualitatea puternică nu mai este opusă societății, ci ambii poli sunt convergenți, cu condiția să nu domine normele sociale nivelatorii, colectiviste, antiindivid: „Oricine crede că individualitatea dorințelor și a impulsurilor n-ar trebui încurajată să se manifeste trebuie să susțină că societatea nu are nevoie de firi puternice, că nu are de câștigat dacă mulți din membrii ei au caracter și că o medie generală înaltă a energiei nu este de dorit”³¹.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 126.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 127.

³¹ *Ibidem*.

Deși individualitatea excesiv emoțională prezintă unele neplăceri pentru semeni, aceasta nu trebuie combătută moral și principial politic, păstrând preferința pentru individ și libertatea neîngrădită, în mod necondiționat. Argumentul în favoarea păstrării autonomiei individului capătă în ultima parte a eseului valențe utilitariste. Chiar dacă, în prima parte, filosoful „a apărat libertatea ca având o valoare intrinsecă, susținând în același timp că își bazează argumentul pe utilitarism” (trad. noastră)³², ezitarea se reduce în final când acesta „a celebrat individualitatea, totuși, mai puțin pentru valoarea sa intrinsecă și mai mult pentru utilitatea sa în a ajuta la atingerea unor scopuri îndepărtate și (în sensul cel mai larg al cuvântului) politice” (trad. noastră)³³.

Cu toate acestea, fragilul echilibru dintre om și societate este adesea încălcat de psihologia colectivă, „în prezent societatea a ajuns mult mai puternică decât individualitatea, iar pericolul care amenință natura umană nu este excesul, ci lipsa preferințelor și impulsurilor personale”³⁴. Impulsurile și deprinderile emoționale proprii sunt estompate de grija pentru standarde și clișee:

Nici individul, nici familia nu se întreabă: ce prefer eu? sau, ce s-ar potrivi caracterului și dispoziției mele? sau, cum anume s-ar putea ca tot ce este mai bun și mai elevat în mine să se bucure de fair-play, dându-i-se posibilitatea să crească și să prospere? Ci se întreabă: ce se potrivește poziției mele? ce fac de obicei persoanele aflate în poziția mea și având o situație materială ca a mea? sau (chiar mai rău): ce fac de obicei persoanele cu o poziție și o stare materială superioare celor de care mă bucur eu?³⁵

Din nefericire, grupul domină în practică individul, lucru care anulează evoluția umană individuală și socială în ansamblu. În ceea ce privește strict instinctele, emoțiile și sentimentele, individul ajunge să nu mai fie unic, ci o reproducere inautentică a modelului consacrat, căci toate imitațiile extrinseci nu pot oferi pasiune, interes și trăire autentică. Astfel, oamenii, lipsiți de partea emoțională și sentimentală, sunt incompleți căci „capacitățile lor omenești se ofilesc și se atrofiază: ei devin incapabili de a dori ceva cu putere sau de a avea vreo plăcere înnăscută și ajung în genere să fie lipsiți de opinii sau simțăminte crescute din inimă, ale lor proprii”³⁶. În schimb, personajele complete, cu intelect și impulsuri debordante, precum Pericle, sunt cele care schimbă cursul istoriei și al societății, iar „viața omenească va deveni și ea bogată, diversă și animată”³⁷. Pe de altă parte, situația indivizilor speciali, care încă nu oferă prea multe societății, rămâne să fie tratată prin libertate... condiționată. Practic, Mill admite că estomparea egoismului și a comportamentului individual greșit, ce afectează sfera libertății celorlalți, este bună și utilă atât pentru

---

³² Joseph Hamburger, *John Stuart Mill. On Liberty and Control*, Princeton University Press, Princeton, 1999, p. 4.

³³ *Ibidem*, p. 149.

³⁴ J. St. Mill, *Despre libertate*, p. 127.

³⁵ *Ibidem*, p. 128.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 130.

individ, cât și pentru societate în ansamblu. Cu toate acestea, unii critici observă că prin admiterea unor constrângeri pozitive și exterioare ale „comportamentului autoreferențial” (*self regarding conduct*), Mill contrazice principiul libertății totale a individului³⁸.

Dincolo de aceste aspecte, individul neîngrădit, principial vorbind, este util într-o mare măsură tuturor celorlalți. Oamenii vor învăța de la caracterele puternice în primul rând faptul că originalitatea este bună, că viziunile care aduc strop de adevăr în plus sunt mai bune decât cele care repetă aceeași „cantitate” de adevăr și eroare, sau învață să folosească „exemplul unor comportări mai înțelepte, al unor gusturi mai bune și al unor simțăminte superioare”³⁹. Cu alte cuvinte, oamenii progresează atât folosind intelectul, cât și capacitatea emoțională și sentimentală, adaptând-o la schimbare și transformând-o pe aceasta din urmă la noi contexte. Imitarea de către mulțime a indivizilor unici, fie ei considerați genii sau speciali, este o cale firească pentru societate, căci oamenii influențați de cei originali au șansa să devină ei înșiși autentici, restrângând treptat mediocritatea generală.

Nevoia de originalitate este mare, căci „astăzi indivizii sunt pierduți în mulțime”⁴⁰. Cu toate acestea, subliniază Mill, „începutul tuturor lucrurilor înțelepte și nobile vine și trebuie să vină de la indivizi”, în maniere spontane, prin simpla și naturala recunoaștere a calităților lor de către „mulțimea suverană”. Utilitatea publică a indivizilor meritorii și cu adevărat unici este formidabilă, câtă vreme tirania tinde să se răsfrângă asupra oricărei inițiative private semnificative, cum ar fi nonconformismul sau excentricitatea, doar pentru că nu sunt... conforme cu felul consacrat al mulțimii. Astfel, utilitatea publică a indivizilor speciali constă, întâi de toate, în opoziția față de clișeele tiraniei și, pe urmă, în soluțiile inovatoare oferite de ei.

Indivizii excepționali sunt foarte utili public acolo unde prejudecățile particulare și blocajele sociale persistă, adică în situații de criză. Dar în „ordinea” obișnuită a vieții sociale nu este nevoie de genii, căci indivizii posedă ei înșiși suficiente calități pentru a alege modul în care să trăiască. De aceea, „dacă un om posedă, într-o proporție cât de cât acceptabilă, experiență și bun-simț, atunci felul său propriu de a-și aranja existența este cel mai bun, nu pentru că ar fi în sine cel mai bun, ci pentru că este al său, propriu”⁴¹. Limitele modelului unic, dacă mai este nevoie să fie dovedite, țin atât de diferențele subiective ale gusturilor indivizilor, de osatura sănătății, de mediu moral, dar și de diversitatea situațiilor în care se află. Cu alte cuvinte, dincolo de un punct, ceea ce dictează modelul unic se potrivește în mai mare măsură doar lui însuși.

Pe lângă faptul că oamenii sunt natural diferiți, căci subiectivitatea proprie i-a condus pe diferite căi, modul de a înțelege plăcerea și durerea, criteriu utilitarist suprem, îi face să aibă nevoie de o „diversitate corespunzătoare în felurile lor de a trăi”. Iar fără această paletă de posibilități – unele încă neinventate –, nu pot ajunge

³⁸ Joseph Hamburger, *op. cit.*, p. 7.

³⁹ Mill, *Despre libertate*, p. 132.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 135.

⁴¹ *Ibidem*, p. 137.

la fericire și nici la „statura spirituală, morală și estetică pe care firea lor este capabilă să o atingă”⁴².

CONCLUZII

La finalul eseului său, Mill ajunge la critica societății contemporane lui, unde diversitatea de gusturi este tolerată într-o măsură mică, pasiunile subiective prin definiție fiind permise în sfere private, ferite de ochii societății, și numai cu girul titlului nobiliar sau al persoanelor „sus-puse”. Limitarea drastică a dreptului la o individualitate centrifugă provine, după Mill, fie din sfera instinctelor și limitelor naturale ale mulțimii, care nu are o capacitate de a înțelege ceea ce e dincolo de propriile limite, fie din tendințele intelectual-moraliste ale vremii spre „perfecționarea moralei”, lucru care îl face pe omul mediu să fie interesat de adoptarea unor reguli morale (universale)⁴³ și, implicit, a unui stil de viață șablonizat.

Restrângerea sferei calităților și a libertății indivizilor prin norme absolute face ca, în practică, diversitatea de acțiune să fie mult mai îngustă, iar creativitatea personală și beneficiile ei sociale abia dacă mai pot fi sesizate. Societatea nu ar trebui să insiste pe corectarea iregularităților prin constrângere morală, ci pe interpretarea efectelor concrete ale prejudiciilor produse și pedepsirea lor, în sens contractualist⁴⁴ (încălcarea datoriei față de familie; neplata datoriei din contracte, prin rea-voință etc.). Ca un exemplu, „nici un om nu trebuie pedepsit pentru simplul fapt că s-a îmbătat; dar un soldat sau un polițist trebuie pedepsit dacă este găsit beat în timpul serviciului”⁴⁵. Individualitatea trebuie protejată politic, nu dirijată moral și superior.

Pentru Mill, soluția nu este de factură elitistă⁴⁶, caz în care valoarea ar fi generată în cadrul ierarhiei sociale de sus în jos, ci se bazează pe ideea că orice individ lăsat liber tinde să își folosească întreaga capacitate intelectuală și fizică, fiind creativ, orientat social și adaptat diversității de situații în care se va găsi, păstrând o linie morală înaltă, totodată. Diferența dintre schimbarea socială, impusă de elită, ierarhie socială și stat, și schimbare spontană, generată de libertatea individuală, este că prima „impune prin forță anumite îmbunătățiri unor oameni care nu le vor”⁴⁷, în timp ce ultima acționează prin voința liberă a fiecărui individ în parte. În fapt, după cum notează unul dintre criticii săi, într-o societate permisivă

---

⁴² *Ibidem*, p. 138.

⁴³ *Ibidem*, p. 140.

⁴⁴ Hamburger consideră pe bună dreptate că în cazul lui Mill este vorba de un contractualism într-un sens slab; de pildă, Mill consideră căsătoria ca fiind bazată pe „așteptări de lungă durată, formulate când căsătoria este inițiată” (trad. noastră), ceea ce aproape că exclude divorțul din calcul (J. Hamburger, *op. cit.*, p. 12).

⁴⁵ Mill, *Despre libertate*, p. 158.

⁴⁶ În privința relației elitei intelectuale cu societatea, a se vedea K. N. Demetriou, A. Loizides (ed.), *John Stuart Mill. A British Socrates*, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2013, pp. 49–50 și urm.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 141.

cu individualitatea, „toată lumea ar putea poseda geniu, dar nu toți îl pot poseda în aceeași măsură, în mod necesar” (trad. ns.)⁴⁸.

Individul, eliberat de tirania celorlalți, își va converti sentimentele și instinctele primejdioase (invidie, egolatrie etc.) prin „voința lucidă” și autoeducație, în energie debordantă și fericire proprie, iar societatea nu va fi decât o colecție de astfel de indivizi, imitându-i pe cei mai speciali dintre ei. Energia emoțiilor și sentimentelor, un mobil al acțiunii omenești, dar și o consecință pozitivă a libertății, atunci când personalitatea e cultivată plenar și individul e cu adevărat unic, este absentă total în tiranie. Din nefericire, constată Mill, în Anglia secolului al XIX-lea, „abia dacă există vreun alt debușeu pentru energia umană decât cel oferit de afaceri”⁴⁹, iar în afara acestuia sentimentele și emoțiile sunt prestabilite și chiar erodate în esența lor de tirania socială: puținele hobby-uri îngăduite trebuie să fie filantropice, de un anumit fel, plafonându-i atât pe filantropi, cât și pe beneficiarii lor. Drama indicată de Mill este formulată în puternice cuvinte ironice: „Măreția Angliei are astăzi doar un caracter colectiv”⁵⁰. Pe deasupra, nu există despotism bun. Șansa imitării unor tradiții bune și progresul remarcabil nu sunt suficiente pentru evoluție, căci, inevitabil, aceste societăți ajung să regreseze la un moment dat:

*Le regime modern al opiniei publice este, într-o formă neorganizată, ceea ce sunt, în formă organizată, sistemele politice și educaționale chinezești; iar dacă individualitatea nu va fi capabilă să se afirme cu succes împotriva acestui jug, Europa, în ciuda nobilelor sale antecedente și a creștinismului pe care îl profesează, va tinde să devină o a doua Chină*⁵¹.

Revenind la ideea principală, tirania împotriva individului are ca efecte nu doar folosirea improprie a rațiunii și a intelectului, căci acestora le lipsesc unele calități, ci și „decăderea” sentimentelor și emoțiilor:

Oriunde puritanii au fost îndeajuns de puternici, cum a fost cazul în Noua Anglie sau în Marea Britanie în vremea republicii, ei s-au străduit și au reușit în bună măsură să pună capăt tuturor distracțiilor publice și aproape tuturor celor particulare: în special muzicii, dansului, jocurilor publice, altor întruniri cu scop de divertisment, precum și teatrului⁵².

La fel se întâmplă în Statele Unite, unde „simțămintele majorității” cenzurează și chiar reglementează juridic „felul în care indivizii trebuie să-și cheltuiască veniturile”⁵³, încercând să elimine din sfera publică sentimentele vanității și superiorității celor

⁴⁸ K.C. O'Rourke, *John Stuart Mill and Freedom of Expression. The Genesis of a Theory*, Londra, Taylor & Francis e-Library, 2003, p. 33.

⁴⁹ Mill, *Despre libertate*, p. 141.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 144.

⁵² *Ibidem*, p. 166.

⁵³ *Ibidem*, p. 167.

bogați. Efectul dirijării exterioare a simțămintelor private este că, folosit ca principiu de puterea politică, va fi imitat de grupurile mici, care ajung să determine viața personală a membrilor acestora într-o manieră foarte invazivă și coercitivă. Apoi, acționând ca principiu, intruziunea nu discerne între situații și indivizi foarte diferiți (de ex., interzicerea consumului de alcool în multe dintre statele americane; legislația sabatică, ce prevede o zi obligatorie de odihnă pe săptămână etc.). Exercitarea unei tiranii asupra gândirii celorlalți va ajunge să fie în mod necesar una asupra trupului, răsfrângându-se nu doar asupra problematicii sexuale, ci și în ce privește multitudinea senzațiilor corporale și a simțămintelor organice⁵⁴.

Am văzut mai sus că indivizii și societatea au multe lucruri în comun, dar sunt și contrastanți. Deși emoțiile sunt prezente peste tot, pentru a căpăta valențe pozitive, societatea trebuie să facă loc individului și principiului libertății. Cu toate că unele tendințe sociale nu pot fi suspendate, fie că sunt individuale sau colective, utilitatea socială a libertății individuale și, implicit, a sentimentelor care se formează liber datorită ei depășește ca valoare instinctul de imitație, plafonarea, supunerea necondiționată față de autoritate, cantonarea în soluțiile trecutului și multe alte deficiențe pe care le constată Mill în societatea sa. În mod nefericit, însă, nenumărate tare orbesc judecățile indivizilor, iar aceștia nu-și observă nevoia de libertate individuală. De aceea, în final am analizat relația dintre individul autentic și sentimentele sale. Astfel, am arătat că emoțiile și sentimentele cu adevărat utile se formează pornind de la realizarea, în prealabil, a condițiilor libertății individuale. Sentimentele și emoțiile sunt efectul și nu cauza unui om liber. În concluzie, a fi liber înseamnă implicit a trăi sentimental și emoțional în moduri atât de variate, încât multe dintre ele nici nu au fost descoperite încă. Cert este că sentimentele și emoțiile autentice nu „cresc” decât într-un om liber. Cine susține un mit al peșterii, imaginându-și că proiecțiile sentimentelor de pe pereți sunt suficient de autentice, nu știe nimic nici despre om, nici despre libertate, nici despre sentimente.

---

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 194–195.

